

DISKUSE

Modernizace moravské medievistiky?

Nada Profantová – Martin Profant

Článek polemizuje s novou koncepcí J. Macháčka, která se pro útvar nazývaná Velká Morava snaží využít modelu cyklického náčelnictví. Ukazujeme, že autor pomíjí mnohá svědectví písemných pramenů, stejně jako některé nové závěry archeologické. Není nutné nazývat raně středověkou Moravu státem, tím zjevně nebyla připojena území (Čechy, Vislansko). Ukazujeme však, že struktury moravské moci, hospodářství a společenských vztahů byly, přinejmenším v posledních čtyřech deceniích 9. století, příliš komplexní a institučně příliš pevně ustanovené, než aby se při jejich interpretaci mohl s prospěchem použít model cyklického náčelnictví.

Morava – raný středověk – obchod s otroky – nemincovní platidla – náčelnictví – pohanství

The modernisation of Moravian medieval studies? The article is a discussion regarding the new concept put forward by Jiří Macháček, which attempts to use the cyclical chiefdom model for the unit called Great Moravia. The article shows that the author has disregarded the testament of written sources as well as some new archaeological findings. It is not necessary to call medieval Moravia a state. It is however shown that the structures of the Moravian powers, and economical and social relations were, at least in the last four decades of the 9th century, too complex and too strongly constituted institutionally for the cyclical chiefdom model to have been successfully used during interpretations.

Moravia – Early Middle Ages – slave trade – coinless tender – chiefdom – paganism

I.

České historické a archeologické bádání¹ o Velké Moravě se vzdálilo hlavnímu proudu světové medievistiky. Může za to přežívající nacionalismus českého bádání, lpení na charakteristice Velké Moravy jakožto státu a celkové metodologické zaostávání české a slovenské medievistiky. To je zhruba leitmotiv článku Jiřího Macháčka. Autor našťastí zná i lék. Přečteme dějiny Velké Moravy nově, nahradíme státní interpretaci charakteru někdejší mojmírovské říše interpretací vycházející z konceptu cyklického náčelnictví (*cyclical chiefdom*), a bude zase dobře. Ponechme na později úvahy o smysluplnosti podobné figury a podívejme se nejprve, zda Macháčkovi zvolený model umožnil, aby lépe uspořádal fragmenty pramenů o Velké Moravě a aby jim lépe porozuměl, zda nemusel přehlížet příliš mnoho pramenných svědectví a zda si nemusel domýšlet a vymýšlet nad míru v bádání o raném středověku obvyklou.

II.

Velká Morava nebyla stabilní, tvrdí Jiří Macháček, nevytvořila instituce, které by přetrvaly velké politické krize, zmizela z dějin již po čtyřech generacích. Kritérium trvalosti státních a veřejných institucí v situaci politických, vojenských a společenských katastrof a krizí představuje obecně přijímanou a přesvědčivě zdůvodněnou charakteristiku státu; jednu z mála, kterou lze vůbec dobře uplatnit, pokud používáme pojem státu při interpretaci dějin evropského raného středověku.

¹ Autoři se hlásí k Palackého pojetí českého národa v Čechách a na Moravě; proto zde a všude tam, kde je použito adjektivum „český“ ve vztahu k současnému kulturnímu životu řečeného národa, je řeč o českém bádání provozovaném na Moravě i v Čechách.

Opravdu ale byly velkomoravské instituce tak nestabilní? Z příšeří písemných pramenů vystupují jen dvě mocenské krize tak zřetelně, aby se o nich dalo něco říci. V letech 867–871 vedl Ludvík Němec úspěšnou východní ofenzívu, která vyvrcholila bavorskou okupací moravských center a zaještěm jak úřadujících moravských vládců, nejprve Rostislava, později Svatopluka, tak internací arcibiskupa Metoděje. V této kritické situaci se projevila trvalost instituce moravské monarchie a loajalita Moravanů k vládnoucí dynastii. Bez nich by nebyl možný ani vojenský zvrat situace a okamžité obnovení bojeschopnosti velkomoravské říše, ani pozdější diplomatická iniciativa, kterou si moravský panovník s podporou papeže vynutil vydání hlavy moravské zemské církve z bavorského zajetí. Dušan Třeštík označil důvodně právě tuto krizi za skutečný okamžik osvědčení existence moravského státu (*Třeštík 2001, 201*).

Druhá krize vyvrcholila v letech 898–899 střetnutím mezi Svatoplukovými syny Mojmirém II. a Svatoplukem II. Dodnes ovlivňuje interpretaci této občanské války mravoučné poselství, které připojil Konstantin Porfyrogennétos k vyprávění o pádu říše Moravanů: příčinou pádu měla být nesvorčnost Svatoplukových synů (*De Administrando Imperio, 41; MMFH IV, 399*). Dobové prameny ovšem ukazují jiný obraz. Střet byl krátký, Mojmir II. rychle a rozhodně zvítězil a mladší Svatopluk II. se zachránil emigrací do Bavorska. Konfrontace obou bratří zjevně nijak podstatně neoslabilu vojenskou akceschopnost moravské říše, vždyt Mojmir II. dokázal již v témže roce 899 úspěšně vojensky zasáhnout ve prospěch hraběte Isanrika a zajistit své říši předpolí zasahující zřejmě proti toku Dunaje až k Enži (*Annales fuldenses ad 899; MMFH I, 129*).

Z jiných veřejných institucí víme o krizích v církevní organizaci. Spor, který po smrti sv. Metoděje podle legend ostře rozdělil moravské duchovenstvo, byl vyřešen sice brutálně, ale rychle. Podle všeho se moravské arcibiskupství tehdy dokázalo úspěšně vypořádat i s okamžitou ztrátou nemalé části kněží. Z druhé turbulence, která potkala moravskou církevní organizaci, známe vlastně jen závěrečné dějství. Nejspíše někdy v posledních letech Svatoplukovy vlády utekl z Moravy Wiching, biskup nitranský, pověřený dříve správou arcidiecéze. Zmatky, které biskupský dobrodruh způsobil, se zřejmě vyřešily – opět díky iniciativní diplomacii moravského vládce – až v letech 900/901.

Výše zmíněné krize ovšem Macháček pomíjí. Nemá divu, svědčily by totiž spíše ve prospěch trvalosti veřejných institucí, a tudíž podle jím zvoleného kritéria pro státní charakter Velké Moravy. Zbývá už jen poslední případ: zánik mojmiróvské říše v prvním desetiletí 10. století, po pouhých čtyřech generacích. Kdybychom ovšem uplatnili lhůtu čtyř generací obecně, upřeli bychom charakter státu např. všem německým státům od vzniku Německa v roce 1871 až do roku 1989. Diskontinuita mezi vilémovskou Druhou říší a Výmarskou republikou zasáhla přitom nejen tak určující státní instituce, jako byla monarchie, armáda, zemské/spolkové uspořádání, ale znamenala zároveň obrovskou změnu teritoria státu. O instituční propasti mezi poraženou Třetí říší a Bonnskou republikou ani není třeba mluvit, tím spíše ne o případu Německé demokratické republiky. Státem by ostatně nebylo ani Československo, atd.

Zbývá tedy jen diskuse o tom, zda a jak intenzivně přežily pád Velké Moravy jednotlivé instituce. Diskuse zajímavá, názory jsou v ní rozprostřeny od silného důrazu na význam moravských institucí při ustanovování středoevropských států – českého, uherského a polského (Třeštík) přes přežívání zbytků svébytné moravské identity až do 11. století (*Wihoda 2008, 29*) až k interpretacím středověkého zdůrazňování moravské tradice českého křesťanství a panovnické moci jako pouhé literární reminiscenci. Macháček ovšem tuto diskusi zcela pomíjí a pád Velké Moravy u něj vyznívá jako přerušení jakékoliv historické kontinuity.

Poměrně slabou oporu v pramenech nalézá i další tvrzení, které by mělo podpořit nestátní charakter Velké Moravy: údajně nepevně zakořeněné křesťanství jako symptom moravské nestability. Macháček považuje slova o „doposud drsném křesťanství národa moravského“, která zazněla v přepjatém horlení vůči únosci cizí manželky na mohušské synodě v roce 852 (*MMFH IV, 34*) za objektivní výpověď; to by samo o sobě bylo odvážné, protože by nás to nutilo považovat prakticky celou zaalpskou Evropu za oblast takového „drsného křesťanství“.

Zde ale jde hlavně o vývoj moravského křesťanství, resp. moravské církve. Za dobu samotného pokřesťanstění Moravy se považuje počátek 30. let 9. století; historické zdůvodnění této datace není

sice nesporné, ale je dosti přesvědčivé, pro 50. léta dosvědčuje již zmíněná synoda, že Morava byla počítána mezi křesťanské země. Teprve ze 60. let 9. století máme ovšem spolehlivě doložené úsilí moravského vládyce o vytvoření pevné moravské církevní organizace. Podle dobových pramenů i podle pozdějšího působení vyhnáných moravských kněží se jednalo o úsilí mimořádně úspěšné. Výrok z roku 852 lze proto jen stěží uplatnit na stav moravského křesťanství v 70. či 80. letech 9. století. A byla-li moravská církev zmitána věroučnými a mocenskými spory, pak to byla situace v raném středověku spíše typická, než že by svědčila o mělkosti instituce.

Větší pozornost tak zasluhuje pouze poslední Macháčekův argument, uváděný na podporu představy o vratkém křesťanství na Velké Moravě, totiž archeologické doklady pohanství na Moravě 2. pol. 9. století. Archeologie prý prokázala, že ještě v průběhu misie soluňských bratří fungovaly ve velkomoravských centrech pohanské svatyně a že počátkem 10. století došlo ke krátkodobé pohanské reakci. Jako důkaz o pohanství přetrvávajícím po roce 860 uvádí Macháček stopy po obdélné ohradě v Mikulčicích v poloze Klášteřisko/Těšický les, tedy mimo vlastní knížecí hrad. Z. Klanica tuto ohradu před třiceti lety interpretoval jako kultovní nezastřešenou stavbu, u níž se pohřbívalo, a datoval ji do 9. století (*Klanica 1985*). Jeho úvaha byla nedávno podrobena nové konfrontaci s prameny a s dokumentací. Ačkoliv lze celkově přístup této konfrontace považovat za hyperkritický, doklady, které přinesla o tom, že fungování řečeného objektu musíme oproti původní Klanicově představě datovat před polovinu 9. století, jsou sotva zpochybnitelné (*Hladík 2010, 116–117; Mazuch 2010*).

Přesvědčivější doklady pohanství z období konce Velké Moravy nalezneme tedy jen v jednom jediném centru; a to v Břeclavi-Pohansku (*Dostál 1968; Macháček – Pleterski 2000*)², kde Jiří Macháček vede dlouhé roky archeologický výzkum. Dvě uskupení kúlových jamek připomínají zdvojnásoběný půdorys východoslovanských pohanských svatyní (zatímco vnitřní průměr peryňské svatyně je 21 m, na Pohansku se jedná o sotva 2 m). Přes takový rozdíl ve velikosti lze interpretaci obou míst na Pohansku jako svatyněk považovat za pravděpodobnou díky hrobům kolem jedné z nich. Velikost však zůstává podstatná, komornost uskupení z Pohanska naznačuje spíše soukromý, rodinný kult než společensky významnou reakci. Při daném stavu poznání – zvláště po předatování mikulčické stavby – nelze proto považovat hypotézu o rozsáhlejší pohanské reakci v období pádu Velké Moravy za dostatečně doloženou. Totéž platí i o případném přežívání pohanství v samotných velkomoravských centrech od 60. let 9. století, tedy od doby, ve které se kníže Rostislav začal intenzivně starat o ustanovení moravské církevní organizace.

III.

Macháček ovšem potřebuje, aby mojmírovská Morava byla nestabilní. Jak jinak se mohl uplatnit model cyklického náčelnictví na vzpurnou moravskou materii? Kromě údajně nestabilních politických institucí se zde výklad může ještě opírat o stav hospodářství. Ekonomika mojmírovské Moravy byla podle Macháčka primitivní, a mohla proto poskytnout jen omezené zdroje; aby si moravská vládnoucí moc udržela svoji pozici, musela se opírat o značné extenzivní, riskantní a dlouhodobě neperspektivní formy exploatace. Macháček provoz tohoto primitivního hospodářství demonstruje na dvou problémech: na obchodu s otroky a na absenci „monetárního oběhu“.

III.1

Velkomoravští panovníci údajně nacházeli zdroje, které nedokázali získat z domácího hospodářství, v intenzivních vojenských výbojích a v obchodu s otroky. To je obraz, kterému poskytl v českém prostředí domovské právo Dušan Třeštík, ten ovšem v souvislosti s přemyslovskými Čechami 10. století. Třeštík se opíral o několik zmínek ve václavských a vojtěšských legendách a o svědectví

² Jisté projevy pohanského myšlení pocházejí snad z téže doby také ze Strachotína – Petrovy louky, např. stavební obětiny v podobě lebek překrytých žernovy nalezené za valem, lebky psa či vlka rituálně uložené v koutu polozezemnice (podrobně *Měřinský 2002, 546*). To však není srovnatelné s výstavbou kultovního místa.

Ibrahima ibn Ja'kúb, který obchod s otroky v Praze zmiňuje.³ Macháček namísto podobného svědectví pramenů uvádí pouze Michaela McCormicka.

Výčet pramenů, které bývají povolávány, aby dosvědčily významný otrokářský obchod na Velké Moravě, není dlouhý. Z písemných se jedná o raffelstettenský tarif a tři zmínky v legendách, z archeologických o několikero nálezů pout.

Určitou potíž představuje fakt, že v Inquisitio de Theloneis, známém v české literatuře jako raffelstettenský tarif, není nikde řeč o moravském obchodu s otroky. Zpoplatnění obchodu s otroky se týká Slovanů přicházejících z Čech a z kraje Rugiū (de Rugis). Vyskytly se sice pokusy ztotožnit kraj Rugiū s jižní Moravou⁴, to je však velmi nepravděpodobné. V téže listině je totiž řeč o trhu Moravanů a v celní instrukci by bylo přinejmenším neobratné a neobvyklé použití dvou pojmenování pro tutéž zemi. Jestliže navíc na východ či severovýchod od Raffelstettenu leží blíže než Morava země, ve které na konci 9. století sídlili Slované a která se tradičně jmenuje Rugiland, zdá se věc dost jasná. Mimoto je z textu instrukce zcela zjevné, že vůči obchodníkům s otroky, kteří přicházeli ze zemí českých a rugijských Slovanů, se neuplatňovalo tranzitní clo – jediný smysluplný poplatek, pokud by se jednalo o dálkový obchod s otroky mezi Moravou a Středomořím – ale o poplatek z prodeje zboží na místním trhu (Inquisitio de Theloneis čl. VI; *MMFH IV*, 118).

Ani údaje legend nepotvrzují jednoznačně význam obchodu s otroky pro moravské hospodářství. Rozhodně nikoliv tak jednoznačně, jak se domníval McCormick. V Životě Konstantinově se uvádí, jak si světce vyžádal od Rostislava a Kocela „jedině zajatce (a to devět set)“ (ŽK XV; *MMFH II*, 85) a propustil je na svobodu. Konstantin si podle legendy již dříve od chazarského chána vyprosil místo zlata zajatce, bylo jich podle různocení dvě stě či dvacet, a osvobodil je. Jednalo se zřejmě o Řeky, kteří upadli do zajetí (ŽK XI; *MMFH II*, 75). V moravském případě podobná specifikace chybí. Zakon sudnyj ljudem/*Zakonъ sudnyi ljudem*⁵ ovšem zná statut zajatce – odlišný od otroka –, který se má právo vykoupit (19, IV; *MMFH IV*, s. 190). Už jen proto se nehodí klást bezproblémově rovnítko mezi zajatcem a otrokem, jak to činí při interpretaci této pasáže *McCormick* (2001, 188, pozn. 60). Zápis fuldských análů k roku 871 ukazuje, že zajatci měli svůj význam jako argument při jednání o mírových podmínkách, a nesloužili tedy nutně jen jako otrokářská komodita.

Zpráva tak nakonec dosvědčuje nepřekvapivou skutečnost, že se na Rostislavově Moravě a i v Kocelově hrabství vyskytovali zajatci z četných válek, pro obchod s otroky by v této souvislosti mohl nejvýše svědčit poměrně vysoký počet zajatých. Ale přes svoji zdánlivou jednoznačnost ani číslo devět set mnoho nevyovídá. Rozhodně není řeč o lidech shromážděných aktuálně na jednom místě, na nějakém trhu s otroky. Rostislav a Kocel vůči sobě navzájem vystupovali jako spíše nepřátelští vládci, a určité tedy nešlo o jeden společný akt obdarování. Nevíme, kolik z uvedených zajatců měl darovat Konstantinovi Kocel v Blatnohradě (Zálavár) a kolik Rostislav na Moravě. Legendista navíc vypráví o předávání darů proto, aby zdůraznil Konstantinovu nezištnost, zveličení je zde velmi pravděpodobné: čím více zajatců, tím více by to ctilo jak samotného světce, tak vládce, kteří ho obdarovali. Ostatně již dávno vyslovil V. Vavřínek dobře zdůvodněné podezření, že se celou pasáž sluší číst spíše jako hagiografický topos než jako věcnou zprávu (*Vavřínek 1963*, 60n.).

Po Metodějově smrti propukl podle vyprávění legend rozkol v moravské církvi a Svatopluk unaven ukřiženými spory přenechal nakonec jedné straně sporu volnou ruku k násilnému obnovení jednoty. Stoupenci latinské liturgie své odpůrce uvěznil a mladší z nich prodali židovským obchodníkům do otroctví. Vypráví o tom staroslověnský Život Naumův, který také zaznamenává, že moravští kněží byli z otroctví vykoupeni císařským pověřencem v Benátkách. V Životě sv. Klimenta se navíc uvádí, že takto prodaných duchovních byly dvě stovky (XI, 34; *MMFH II*, 202). Tato legenda vznikla v Bulharské říši někdy koncem 11. století, tedy bezmála dvě stě let po pádu Velké Moravy,

³ D. Třeštík (2000) vyprovokoval komentář Z. Galušky (2003).

⁴ Poznámka v *MMFH IV*, 118, ukazuje s půvabnou naivitou motivaci těchto pokusů: „Kdyby se [...] tato zmínka netýkala Moravanů, [...] nebylo by v listině vůbec zprávy o kupcích přicházejících z Moravy.“

⁵ Soudní zákon pro laiky.

a její číselný údaj je opět pochybný. Stejný počet, tedy dvě stě hlav, uvádí totiž táž legenda na jiném místě jako celkové množství duchovních v Metodějově arcidiecézi.

Shrnuto: Písemné prameny dosvědčují otroctví na Moravě. Dosvědčují také přítomnost židovských obchodníků, kteří provozovali dálkový obchod a také – či převážně – obchodovali s otroky. Takový stav tehdejší Morava sdílela se zbytkem známého světa. Neposkytují ale žádný důkaz o obchodu s otroky jako o zásadním hospodářském odvětví či o klíčovém zdroji panovnických příjmů. Jistě, ve Středomoří té doby bylo velké množství otroků slovanského původu, ovšem Bulharská říše a zbytek Balkánu, Chazarský chanát a severní Černomoří, Čechy a polabské země představují přinejmenším stejně pravděpodobný zdroj jako Morava.

Obdobně je to se svědeckým archeologickým pramenům. Z území velkomoravské říše známe jediný typ artefaktů, který spojujeme s otroctvím, totiž kovová pouta. Celkem se jedná o pět nálezů, z nich však nejméně v jednom případě existuje nejistota, zda se jednalo o pouta lidská či dobytčí (Chotěbuz–Podobora: *Kouřil 1994*, 156, obr. 83: 14). Dále můžeme z dobrých důvodů vyloučit pouta ze Starého Města – Na Valách (*Galuska 2003*). Byla totiž nalezená v hrobě a sotva si představíme dobrý důvod, proč pohřbívat otroka s pouty; ta přece nebyla zadarmo. Zbývají tak jen dva nálezy krčných pout; z Brna–Líšně a Nitry (*Poláček 2007*, fig. 5). Nedávný nález z Bojně totiž také nelze spojit s pouty krčními (srov. *Pieta – Ruttkay 2007*, obr. 8).

Kdyby ovšem měly tyto nálezy spolehlivě dokládat dálkový obchod s otroky, měli bychom na ně narazit rozptýleně podél předpokládaných cest do středomořských přístavů. Nalézáme je však na předpokládaných cestách jen severně od Dunaje, tedy na moravské straně. Kromě toho otroci nebyli jediné lidské bytosti, které se zakovávaly do želez – pokud se do nich otroci vůbec zakovávali a nepoužívali se pro ně spíše levnější varianty dřevěných, kožených či lýčených pout, jak důvodně předpokládá McCormick; v souvislosti s historií Velké Moravy máme tuto zvyklost doloženou spíše v případě vysokých církevních hodnostářů a knížat.⁶

III.2

Na Velké Moravě se podle přesvědčení, které zdaleka nezastává jen Macháček, prakticky nepoužívaly mince. A bez trhu, který by byl plně zprostředkováván „monetárním oběhem“, „velkomoravští panovníci ztráceli schopnost efektivně vybírat daně, cla, pokuty, což radikálně snižovalo jejich konkurenceschopnost v tehdejší Evropě“ (*Macháček 2012*, 779). Dokonce i myšlenka o tom, že by se používaly sekerovité hřívny jako předmincovní platidlo, se ukázala lichou, dodává náš autor, aby dokreslil překerní ekonomickou situaci Mojžírovců.

Začneme s používáním „předmincovního platidla“. Pro Moravu ho opravdu nemáme doložené, můžeme si nejdříve vypomoci analogií z Čech, ve kterých pro 60. léta 10. století předmincovní platidlo dokládá jedna zmínka v arabsky psaném prameni. Prostorová i historická blízkost umocňuje vhodnost použití pražského příkladu pro interpretaci moravské situace. Židovský obchodník z Córdobaského chálifátu, Ibrahim ibn Ja'kúb, popisuje ve svém cestopise použití „lehkých šátečků ... které se k ničemu nehodí“. Takových šátečků mají v Praze lidé „zásoby a představují pro ně majetek a cenu (všech) věcí“ (*MMFM 3*, 413–416), jinými slovy plní funkci všeobecného ekvivalentu a umožňují alespoň krátkodobé tezaurování. Netrvanlivost šátečků byla přitom kompenzována jejich pevným kursem vůči minci (kinšáru – nejspíš denáru podle interpretace *Štěpkové 1957*), což jim dodávalo plnohodnotný význam platidla. Plnily funkci oběživa, kterou pro lokální trh nemohou vzhledem ke své vysoké hodnotě uspokojivě plnit mince z drahého kovu. Dnes bychom řekli, že se jedná o drobné, na které lze minci rozměnit. Důsledně čtena byla by zpráva Ibrahima ibn Ja'kúb dokladem pozoruhodně invenčního řešení vyvolaného potřebami silného lokálního trhu. Výraz předmincovní platidlo zde trochu zavádí, jedná se o efektivní doplněk monetárního oběhu.⁷

⁶ Zakování do pout: kníže Rostislav: Ann. fulden. ad 870 (*MMFM I*, 105), sesazený arcibiskup Gorazd a jeho druhové Kliment, Naum, Vavřinec a Angelár: Život sv. Klimenta XII, 35 (*MMFM II*, 203).

⁷ Obecně k obtížím, které pro raně středověké lokální trhy představovaly potřeba oběživa a vysoká hodnota mincí, srov. vynikající úvahu *M. McCormicka (2001, 319n.)*.

Jde dokonce o řešení tak efektivní, že to vyvolává podezření vůči hodnověrnosti Ibrahimova líčení. Existuje však dosti přesná a lépe historicky doložená analogie na Kyjevské Rusi, a to z Novgorodu z 11. či 12. století, kdy byl v tomto městě nesporně mimořádně rozvinutý trh. Přepočít normovaných slitků z drahého kovu, nazývaných hřivny, vůči kuním či veverčím kožkám jsme dávno znali z Pravdy ruské, nicméně teprve archeologický nález dřevěných špalíčků upravených tak, aby sloužily jako pečeť či plomba na svazku kožek, s vypáleným nápisem – údajem o počtu kožek a vlastníkov – posunul vztah hřiven a kožek včetně jejich kursu, pevně stanoveného přinejmenším pro potřeby knížecí správy, z polobájně sféry do faktické historie (Janin 2007, 266–267).

Novgorodská analogie z 11.–12. století se ovšem může jevit jako příliš vzdálená jak Čechám 10. století, tak Moravě století devátého. Ano, a byla by vzdálenější, kdybychom právě z Moravy neznali zřejmě vůbec nejstarší doloženou stříbrnou hřivnu – z depotu z Poštorné (Košnar 1994; Profantová 2008, fig. 3: 6, k depotu ještě 4D) ze 7. století – a kdyby další hřivny nepocházely z depotu uloženého do země po r. 1012/1015 na předpolí Žatce (Radoměřský 1995; Bubeník 1988, tab. CCXXIII, CCXXIV – celkem 19 ks). Je to sice doba pozdější, ale hřivny se téměř nezměnily a lišily se od těch východních, jako je ta z Opolan u Poděbrad známá již J. L. Pičovi (1909, obr. 86).

Macháček mezi státními zdroji, které podle jeho mínění nelze bez monetárního oběhu vybírat, jmenuje také pokuty. Ponechme stranou, že ty prokazatelně bez mincí vybírat lze, vždyť právě pokuty se podle Pravdy ruské platily na Rusi v kožkách. Vážnější je vztah k dobovým moravským pramenům. Zakonъ sudnyi ljudьmъ vyčisluje totiž jako na potvoru zrovna pokuty v peněžních sumách. Mohlo by se namítnout, že se zde zákonodárce otrocky držel byzantské předlohy a nedbal na moravskou situaci. Proti tomu ovšem mluví jak slovanský výraz pro peněžní jednotku (*stljaz*), tak uvedení jejího přepočtu vůči nadřazené jednotce, z byzantského prostředí známé litře. Pokud bychom nepředpokládali, že Zakonъ sudnyi ljudьmъ byl pouhý artistní výkon a s jeho uplatněním jako zákoníku se nikdy nepočítalo, musíme ho prostě považovat za svědectví nějakého používání peněz na Velké Moravě.

Jistě, poctivě doložených publikovaných nálezů mincí máme jen několik kusů (Profantová 2009; Kučerovská 1998; jsou zde zmínky o dalších v soukromých sbírkách – pro archeologa neověřitelných: Kavánová – Šmerda 2010, 152). Archeologický důkaz *ex silentio* je vždy pochybný, ale situace v Čechách byla dosti obdobná, dnes aktivita detektorářů tento obraz značně narušila: ukázalo se, že jsme mince prostě neuměli najít.⁸

Interpretace sekerovitých hřiven jako předmincovního platidla stojí – a v tom má Macháček pravdu – do značné míry na vodě. Železné ingoty, které se v různých lokalitách na Moravě, Slovensku a na Krakovsku (Bialeková 1990, obr. 1) nalézají jak ojediněle, tak ve velkých souborech (největší je ten z Krakova-Okolá: Hensel 1986, 244, foto 14; Zaitz 1988), mají typizovaný tvar a pravděpodobně několik normovaných velikostí. Takové zpracování železa svědčí pro ohled na potřeby obchodu, event. daňových odvodů. Podobně jako dobytek mohly ingoty pochopitelně příležitostně posloužit jako ekvivalent při směně, pravděpodobně přinejmenším kupci pracovali s určitým kurzem sekerovitých hřiven vůči mincím, ale poměrně velká masa relativně drahého a pracně dobývaného železa nejspíše nikdy nepozbyla funkci spotřebního statku. Železné ingoty přitom neměly výhody šátečků a kuních kožek, tj. skladnost, lehkost a relativně malou užitnou hodnotu, která umožňuje, aby se od ní odpoutala jejich konvenční, *de facto* nominální cena jakožto platidla. Nemají ani výhody mincí ze vzácných a barevných kovů; ty kromě toho, že se opět snadno přepravují, nekorodují, a umožňují tak dlouhodobou teauraci, jsou snadno rozlomitelné a váha kovu nadále uchovává paritu vůči hodnotě mince. To vše sekerovité hřivny jako předmincovní platidlo spíše diskvalifikuje.

Už z předvelkomoravského období máme ovšem na Moravě doložená střediska zpracování železné rudy (Souchopová 1986). Jejich produkce byla zjevně příliš velká pro případnou lokální spotřebu a není asi nadnesené uvažovat o železářství jako významné složce moravského hospodářství. Jestliže

⁸ Do r. 2010 jen Praha-Šárka (naposledy Profantová 2011, obr. 113a), nově Martinice (Lutovský – Videman 2011) a další dosud nepublikované nálezy, včetně depotu karolinských denárů (srov. Miličský – Profantová – Videman 2014).

se výskyt větších souborů sekerovitých hřiven koncentruje v povodí Moravy a dále na horním toku Visly (*Bialeková 1990*), nabízí se i úvaha o obchodní cestě této komodity.

Sekerovité hřivny jako doklad rozvinutého a dobře organizovaného obchodu s náročně zpracovanými polotovary představují ovšem z hlediska Macháčkova tvrzení o primitivní moravské ekonomice větší problém než tytéž hřivny ve funkci předmincovního platidla. Zapadají však víc do obrazu, který nám o velkomoravských centrech nabízejí archeologické nálezy. Produkovala se zde vysoce kvalitní keramika, tzv. keramika antických tvarů (*Poulik 1985*, obr. 18), byly v nich zbrojařské a šperkařské dílny (např. kovárna v Mikulčicích: *Klíma 1985*, či Staré Město: *Galuška 2013*), stavěly se tu sakrální stavby s náročnými architektonickými i řemeslnými prvky (Mikulčice a Kopčany, Staré Město, Břeclav-Pohansko, Ducové), vznikaly nádherné a náročně zdobené šperky. Dokonce i pokud si odpustíme vyvracení věcně zcela nepodloženého Macháčkova tvrzení o striktní kontrole šperkařské produkce centrální mocí⁹, svědčí všechny tyto produkty o diferencované ekonomice, která rozhodně nemusela vyvážet jen zboží s nízkou přidanou hodnotou (otroky, vosk, kožešiny).

Macháčkova teze o nemožnosti efektivně vybírat daň bez rozvinutého monetárního oběhu by ovšem působila historicky nepoučeně i tehdy, kdybychom přijali myšlenku o absenci mincovního platidla na Velké Moravě. Je zřejmé, že se zde do neporovnatelné reality raného středověku projektuje současný neoliberální předpoklad o onnipotenci tržního hospodářství a deficitnosti ekonomik s vyšší mírou redistribuce. Fakticky ovšem naturální směna převažovala spolu s masivní netržní redistribucí na různých úrovních nejméně po celý evropský středověk (*Braudel 1999*, 15n.). Naturální plnění odvodů vůči centrálním i lokálním vrchnostem bylo obvyklé i ve vrcholném středověku; přenesení starosti o vynucování takových odvodů na lokální úroveň (na vesnické komunity a města), popř. pronajímání prodeje daní výběřcím, kteří je pak realizovali formou přiměřenou konkrétní situaci, znamenalo zároveň starost takto obtížených subjektů o převod naturálních dávek v monetární. Jde o postup obvyklý a známý od antických dob – a také nejméně od nich dokázal úspěšně koexistovat a kooperovat s rozvinutým tržním hospodářstvím.

IV.

Jak bylo ukázáno, většina konkrétních argumentů, kterými Macháček podpirá svou tezi o nestát-ním charakteru Velké Moravy, je velmi sporná. Máme proto říci, že Velká Morava byla státem?

Sama otázka je na první pohled nesmyslná. Podle běžné definice nebyla státem nejen Velká Morava, ale ani naprostá většina středověkých království a knížectví. Postrádají tak určující charakteristiky státu jako je rovnost všech poddaných před zákonem, spolehlivá vynutitelnost zákonů a pravidel vydávaných z jednoho centra, většinou chybí i přesné teritoriální vymezení a plná svrchovanost. Oproti monopolu násilí novověkého státu nalezneme ve středověkých královstvích v ideálním případě členitou hierarchii lokálních mocí podřízených nejvýše – a vždy s výhradou – volné hegemonii panovnické moci.¹⁰ Přesto v souvislosti se středověkými královstvími a knížectvími, včetně Velké Moravy, slovo stát běžně užíváme, protože jsme podle běžného jazykového úzu rozšířili jeho význam na každý mocenský útvar. Pak ovšem stojí „státnost Velké Moravy“ mimo diskusi.

Smysluplnou se otázka po státním charakteru Velké Moravy stává teprve tehdy, když nám nabízí interpretační rámec, který pomáhá lépe porozumět historickým a archeologickým pramenům svědčícím o střední Evropě 9. století. Kupříkladu když se s nástupem moderních národů a národních států prosadila myšlenka, že stát představuje kulturní výkon, ke kterému se národ ve svých dějinách vypracoval a ve kterém ztělesnil svůj svéráz (a že takové vyjádření národního svérázu kotví ovšem v zakladatelských činech raného středověku, kdy evropské národy zabraly svoji zemi). Ve střední Evropě se variace této myšlenky od napoleonských válek prosazovala v rážbě, kterou ji dali němečtí

⁹ Teze vznikla skoro absurdním rozvinutím úvahy *L. Galušky (1989, 447)* o možné příslušnosti jedné významné šperkařské dílny k panovnickému domu a o jejich obecné prostorové vazbě na mocenská centra. Jak známo, majitele dílny ani její kontrolu nelze archeologicky identifikovat.

¹⁰ K obtížím s uplatněním pojmu stát v raně středověkém bádání vynikajícím způsobem *W. Pohl (2006)*.

romantičtí a liberálně nacionalističtí historici – Němci byli tehdy „národ bez státu“ –, později se zakladatelský význam státu odvíjel také v biologicko-nacionalistickém (resp. rasistickém) pojetí a působivá byla zvláštní mutace romantického vztahu národa a státu, jak se rozvinula v některých marxistických směrech.

Palackého Dějiny pocházejí z rodiny německého romantického a liberálně-nacionalistického dějepisce (Profant 2012) a paradoxně právě ony uzavřely definitivně prostor pro nějakou vlivnou nacionalistickou interpretaci dějin Velké Moravy. Mojžírovská říše představuje nejvýše prolog dějin onoho českého národa „v Čechách a v Moravě“. Palacký ji věnoval několik krásných stránek prochnutých smířenou nostalgii zmařené příležitosti, do příběhu českých dějin však starou Moravu integroval jen z pohledu nešťastného odpadnutí Čechů od integrující středoevropské mocnosti (Palacký 1928, 55n.).¹¹

Rekapitulace dalších výše uvedených interpretačních rámců, které by dávaly otázce po státním charakteru Velké Moravy raně středověkých knížectví smysl, by byla dosti rozsáhlá a pro diskusi s textem Jiřího Macháčka zbytečná. Žádný z nich nemá v dnešním odborné komunitě reprezentanta hodného pozornosti. V roce 2000 zemřel L. E. Havlík, první a zároveň poslední významný moderní historik, který pojednával Velkou Moravu z moravského nacionalistického hlediska (naposl. Havlík 1994). Marxisticko-leninské pojetí ztratilo své poslední citovatelné zastánce ještě dříve, nejpozději odchodem Zdeňka Klanici do politiky počátkem 90. let minulého století. Vlastně dnes nalezneme jediný živý výklad Velké Moravy jako státu: Třeštíkův. Karolinská říše představovala v Třeštíkově interpretaci – navazující na autory jako Durliat (1990) – poslední a dosti svébytnou transformaci mocenské struktury pozdního římského císařství. Moravané vtaženi avarskými válkami Karla Velikého na přelomu 8. a 9. století do sféry Říše reagovali na novou situaci a do konce 60. let 9. století úspěšně vytvořili moravský stát karolinského typu.

Oproti výše zmíněným romantickým a nacionalistickým interpretacím neznamena úspěch karolinského státu ve střední Evropě v tomto výkladu jednoznačně pozitivní kulturně-politický historický výkon. Hodnocení je přinejmenším ambivalentní, přezívání karolinského státu znamenalo podle Třeštíka od 11. století zdroj zaostávání za produktivně anarchickou, „nestátní“ západní Evropou (srov. Třeštík 1998, 141–146). Šlo by o paradox, který dává použití výrazu stát v souvislosti s karolinskou a pozdně antickou mocenskou strukturou dobré narativní, ale jen narativní zdůvodnění.

Jinak není v Třeštíkově interpretaci slovo stát použito příliš šťastně. Evokuje představu předem daného, jasně definovaného modelu. Historicky se ale jedná o různé, velmi odlišné formy panství, význam případných společných rysů jako určujících charakteristik rozpoznáváme jen v konfrontaci s určitým ideálním typem. Tento ideální typ panství sice neznal „nikoho jiného než svobodného či otroka“ (Třeštík 2005, 235), avšak zároveň vystavoval svobodu svobodného téměř neomezené zvlí panovníka. Z tohoto pohledu by se takové – ať již Karlovo, či Svatoplukovo – panství popisovalo případněji pojmy jako (orientální) despocie, než jako stát.

Třeštíkově interpretační schéma umožňuje poměrně přesvědčivě skládat historické a archeologické prameny do smysluplného uspořádání, zároveň má ovšem v samotných pramenech pocházejících z 9. století poměrně slabou oporu. Těžiště argumentace spočívá v institucioním dědictví Velké Moravy, jak je Třeštík nalézal v institucích a procedurálních postupech v českém, uherském a polském státě. Nikoliv vždy se jeví tato kontinuita tak přesvědčivá, jak se domnívá její objevitel. Ten navíc mistry sám škodil své věci, např. když sice správně opustil již neudržitelnou představu služebných vsí jako materiální organizace výroby a distribuce, ale učinil tak potichu a nijak nezdržal svůj přechod k novému, věcně mnohem přijatelnějšímu pojetí služebné organizace jako formy organizace odvodů vrchnosti (srov. Třeštík 2005, 229).

¹¹ Je zbytečné hájit Palackého před nařčením z panslavistické interpretace Velké Moravy, představu Palackého jako panslavisty ostatně sdílí s Macháčkem po *Friedrichu Engelsovi* (1960, 52) snad jen Florin Curta. Slovanská říše, o jejímž zmaření odpadnutím Čechů a vpádem Madarů Palacký v jedné jediné větě mluví, se z kontextu zjevně týkala Podunají a Polabí; pokud vůbec se jednalo o nějaký – slavismus, pak na geografickém půdorysu austroslavismu.

Ostatně státní interpretace Velké Moravy u Třeštika silně platí až od přelomu 60. a 70. let, a nikoliv od prvních desetiletí 9. století, jak by odpovídalo Macháčkovým čtyřem generacím. Představa překotného vývoje moravského knížectví opět zjevně více odpovídá pramenům. Některá moravská centra, a zvláště již tehdy bohaté a mocné Mikulčice, stála a kvetla podle archeologického poznání již před avarskými válkami Karla Velikého. Velmoži z těchto center – podle kroje a zbroje byli v nějaké, nevíme jak volné vazbě ke kaganátu – se zřejmě aktivně zúčastnili v bojích o budoucí rozdělení avarské říše, oně „občanské války“, ve které „se tam navzájem oslabila knížata“ (Ann. regni Franc. ad 796; *MMFH I*, 38). Nepřímo tomu nasvědčuje tehdejší vypálení Mikulčic (*Klanica 1986*, 184). Předtím, než se Moravané se zpožděním několika desetiletí vůči Čechům, Srbům, Obodritům atd. objevili poprvé roku 822 v písemných pramenech (An. reg. Franc.; *MMFH I*, 47), mizí avarské hroby z oblasti mezi Nitrou a Komárnem a území obsazují bojovníci s krojem shodným s moravským. V Pomoraví a Pováží tak zjevně vzniká mocenský útvar, který přísluší kmeni (*gens*) Moravanů. Pokud se jeho jméno užívalo již předtím, při ustanovování této staré Moravy proběhl přinejmenším proces druhotné „zrychlené“ etnogeneze.

Z Třeštikovy (a následně Macháčkovy) pozice byla tato moc předstátní. Prameny nám tu ponechávají interpretační volnost, bohužel až přílišnou. Můžeme uvažovat o cyklickém náčelnictví – aniž bychom ovšem nalézali přesvědčivější doklad o mimořádném významu cirkulace darů či o uplatnění nivelizačních a mobilizačních mechanismů, prostě o čemkoli, co cyklické náčelnictví charakterizuje –, nebo můžeme mluvit o kmenových strukturách, kdy sněm svobodných Moravanů volil z moravských knížat krále či knížete kmene (*rex* či *dux gentis*). Tento panovník byl vázán archaickými zákony a byl slabý, protože nedisponoval mocenským aparátem. Zatímco v dobových pramenech objevíme zprávy, které můžeme číst jako stopy takového uspořádání u Čechů či Srbů, pro Moravany absentují. Všechna údajná svědectví o rozsáhlém podílu velmožů na panovnické moci či o volbě panovníka sněmem vycházejí z velmi volné interpretace pramenů.¹²

Od 30. let 9. století se ale stále zřetelněji rýsuje vzestup moravské monarchie. A spolu s ním se vynořují mocenské strategie, které by se těžko vměstnávaly do schématu cyklického náčelnictví. Urputný boj o vlastní církevní organizaci, rozvoj profesionální diplomacie, organizace vojska, která panovníkovi umožňuje, aby do čela postavil profesionálního válečníka, imigranta z ciziny (Gudankar; Ann. Fuld. ad 867; *MMFH I*, 102). Rostislav v 60. letech 9. století vystupuje jako monarcha, který ponechává svým knížatům jen poradní hlas (*ŽK XIV*; *MMFH II*, 78) a je zvyklý disponovat vlastním donucovací aparátem. Tento vývoj završila a stvrdila krize z let 870/871.

Není nutné hovořit o Velké Moravě v posledních čtyřech deceniích 9. a v prvním deceniu 10. století jako o státu. Asi to ani není případné, přinejmenším bychom museli rozlišovat „státní“ moravská knížectví a „nestátní“ nemoravské země říše (Vislansko, Čechy). Avšak podle všeho se zdá, že struktura moravské moci, hospodářství a společenských vztahů byla v této době příliš komplexní a institučně příliš pevně strukturovaná, než abychom mohli při jejich interpretaci s prospěchem využívat model náčelnictví. Neodpovídá mu zjevně pevně zformovaná instituce monarchy, který disponoval účinnými donucovacími prostředky a správním aparátem. Honosné sakrální stavby na centrálních hradech svědčí přinejmenším o tom, že cirkulace darů nepředstavovala jedinou, a zřejmě ani nejvýznamnější formu vytváření a udržování prestiže panovníka; o spotřebě nadproduktu nemluvě.

Post scriptum

V předchozím odstavci jsme uzavřeli téma našeho článku. Dovolíme si však ještě připojit dodatek, který se netýká testování, zda Macháčkův interpretační model snese konfrontaci s faktickými

¹² Obvykle je uváděná přísaha věrnosti Rostislava a jeho velmožů Ludvíkovi Němci v roce 864: „At ille ... insuper cum universis optimatibus suis fide se cunctis diebus regi servaturum esse iuramento firmavit, licet illud minime.“ (Ann. fuld. ad 864, *MMFH I*, 99). Lze ji sice snad číst ve smyslu: stvrdil přísahou s veškerými svými velmoži (*Třeštík 2001*, 188), překlad v *MMFH*, podle kterého slibuje Rostislav zachovávat věrnost i s veškerými svými velmoži (tedy slibuje za sebe a za své velmože), je však méně násilný.

údaji pramenů. Jde o deklarovaný záměr, podle kterého má nový model přispět k překonávání mezinárodní izolace české medievistiky a jejího metodologického zaostávání. Ponechme stranou, zda Macháčkova „velkomoravská“ aplikace v 80. letech 20. století módního inspiračního impulsu (zachytil ho tehdy u nás inspirativně *Petr Charvát (1989)*) a dnes již vesměs pozapomenutého cyklického náčelnictví opravdu přispívá ke zvýšení metodologické výbavy naší medievistiky. Bez opory v pramenech jde spíše o záležitost erudice a vkusu.

Váznější je ona snaha zbavit téma Velké Moravy nacionalistického stigma. Už jsme poznamenali, že Velká Morava nebyla – s výjimkou osvícenského dějepisectví – vlastně nikdy plně integrována do vyprávění ani českého, ani moravského nacionalismu. Dodejme, na rozdíl od Slovenska¹³ a Maďarska. Toto opomenutí nebylo nahodilé; u Palackého sehrála roli snaha vyprávět příběh českého národa, později působila spíše snaha integrovat české dějiny a české dějepisectví do dějin západní společnosti a s tím související úsilí o vyprávění konformní s dobovými paradigmaty německé historické vědy. Říše Mojžírovců tak byla odsunuta za dvojí hranici; (a) stala se pouhou předehrou českého historického dramatu (dokonce i v knize o *Moravě doby knížecí* si při revitalizaci žánru zemských moravských dějin posloužil nedávno *Martin Wihoda (2010)*, např. kap. III/ metaforami o epilogu a prologu v souvislosti s „mojžírovským věkem“) a (b) stala se pouhým více či méně vzdáleným příhraničím karolinské říše.

Od druhé světové války tato dvojí marginalizace zřetelně slábla. Při práci přitom byla řada motivů – archeologické objevy a následně nové čtení písemných pramenů, ale také oslabení dominantní střeoevropské pozice Německa a kombinace okupací nově probuzeného nacionalismu s komunistickou ideologií a s nepominutelnou, i když oficiálně nedeklarovanou snahou posílit pozici sovětského impéria ve střední Evropě důrazem na slovanskou vzájemnost. Ty později jmenované motivy Macháček připomíná, není však jisté, zda byly významnější než vzestup celkové obezřetnosti historických věd vůči europocentrismu (který byl vždy fakticky centristem západní Evropy). Dalo by se diskutovat, zda působení uvedených motivů nevedlo někdy k přečeňování Velké Moravy. Pokud ano, jednalo se spíše o ojedinělé excesy, rozhodující změny se týkaly spíše integrace tehdejší moravské říše do prostoru a dějin širšího horizontu, ve smyslu, který představovala karolinská Evropa. Kromě výše zmíněných Třeštíkových interpretací zmiňme třeba výstavu *Evropa kolem roku 1000*; nahlédnutí do jejího katalogu (*Wieczorek – Hinz Hrsg. 2000*) názorně ukazuje, jak výrazně se moravské nálezy podílejí na poznání tehdejší karolinské kultury.

Střetávání integračních a marginalizačních trendů v interpretacích Velké Moravy ovšem zdaleka není odbytá záležitost. Historická inventura nezbytná po pádu železné opony a naše „cesta do Evropy“ poněkud oživily onu marginalizační linii, a to nejen v rovině nezáměrné, protože nepoučené arogance, jakou představovala nepřemýšlivá kniha *M. Eggerse (1995)*. Přes prokazatelně pochybnou genealogii integrační linie by podle našeho přesvědčení byla škoda, kdyby padla za obět snaze demonstrovat kritičnost, která demaskuje vnější motivy, jež zasahují do odborných interpretací, a obezřetně hlídá, zda náš pohled není omezen šovinistickými klapkami. Taková kritičnost má ovšem smysl jen tehdy, je-li podložena tvrdou prací. Snadný souhlas, který dnes všeobecně vyvolává jakékoli odmítnutí skutečné či domnělé nacionalistické tendence, občas příliš pokouší k tomu, aby se tato nutná práce suplovala frází.

---

¹³ Socha „Svätopluka, kráľa starých Slovákov“ s emblémem fašistické Hlinkovy gardy na falěře štítu nespada roku 2010 na nádvoří Bratislavského hradu z nebe. Vzpomínka na říši zaniklou před tisíciletím poskytovala slovenským buditelům jeden z mála působivých argumentů ve sporu s Maďary o slovenskou historickou identitu a není náhoda, že první známé veřejné vystoupení Ludovíta Štúra, přednáška pod širým nebem na Devíně (1836), bylo věnováno právě Velké Moravě.

Nicméně nedávny skandál kolem sochy byl zároveň úspěšným testem emancipace slovenského středověkého bádání z nacionalistického područí. Reprezentativní a jednoznačné odmítnutí aktivní odborné veřejnosti rozhodlo, že se spor o nápis neodehrál jako střetnutí uvnitř vědecké obce, ale jako střetnutí historického poznání s pokusem o vytloukání politického kapitálu z desinterpretace dějin.

Abychom neupadli do podobné fráze, jen s opačným znaménkem, příklad na závěr. Macháček opakovaně cituje Michaela McCormicka, zvláště jeho vynikající a podnětnou knihu z roku 2001. Harvardský profesor vynaložil úctyhodnou snahu porozumět pro něj exotické oblasti slovanského teritoria na východní hranici karolinské říše. Právě pro tu upřímnou snahu by si jeho práce zasloužila vstřícnost ze strany českého bádání, solidní recenzi, která by nejen zúročila nadhled „pohledu zvenčí“, ale také upozornila na zjevné omyly. Už jsme zmínili přehlédnutí odlišných označení pro otroka a zajatce, které zná *Zakonъ sudnyi ljudьmъ* (omyl zřejmě inspirovaný Dvorníkem), archeologovi může být bližší McCormickův popis Mikulčic jako zřejmě nerozlehlé obchodní stanice odpovídající svým charakterem kruhovým hradištím (*McCormick 2001*, 841), které chtěl též autor na jiném místě interpretovat jako ohrady na otroky svěděcí o masivním obchodu s lidmi (*McCormick 2002*, 176–177). Mikulčice jako otrokářská stanice ovšem zapadají velmi dobře do představy „pralesní ekonomiky“, jakou na jiném místě své knihy připsal východnímu příhraničí říše (*McCormick 2001*, 604). Funkčně diverzifikovaná aglomerace skutečných Mikulčic s doloženou škálou náročných a exkluzivních řemeslnických aktivit (např. *Klanica 1974*; *Poulik 1985*; *Klíma 1985*) a rezidenční funkci naopak tuto představu nabourává.

Tu solidní recenzi jsme M. McCormickovi – a hlavně sobě – zůstali dlužni všichni, Macháček však tento dluh ještě prohloubil, když ve snaze komunikovat se světovou úrovní medievistického bádání dobré i problematické závěry knihy o raně středověkém obchodě zcela pomíjí a cituje toto dílo jen jako světovou, a proto nediskutovatelnou autoritu. Odpovědnost za čtení a prezentaci těch pramenů, které jsou nám díky vnějším nahodilostem – geografické blízkosti, historické tradici a jazykům, ve kterých byly nejčastěji interpretovány – přístupnější než kolegům z center světové vědy, může někdy být podezřívána z nacionalistické motivace, ve výjimečných případech může být toto podezření oprávněné. Přesto se této odpovědnosti nelze zříci, a už vůbec ne ve jménu světovosti. K té taková odpovědnost může přesáhnout, zatímco přehlížení nezáměrných omylů „světových“ autorů nikoli.

Prameny a literatura

- Bialeková, D. 1990:* Sekerovité hrivny a ich vazba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov. In: Staroměstská výročí, Brno, 99–119.
- Braudel, F. 1999:* Dynamika kapitalismu. Praha.
- Bubeník, J. 1988:* Slovanské osídlení středního Poohří – Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha.
- Dostál, B. 1968:* Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi (k interpretaci kúlového obj. č. 39). Vlastivědný věstník moravský XX, 3–25.
- Durliat, J. 1990:* Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens (284–889). Beihefte der Francia, Bd. 21. Sigmaringen
- Eggers, M. 1995:* Das „Grossmährische Reich“: Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der historischen und archäologischen Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. München.
- Engels, F. 1960:* Revolution und Konterrevolution in Deutschland. In: Karl Marx – Friedrich Engels – Werke, Band 8, Berlin, 5–108.
- Galuška, L. 1989:* Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště. Památky archeologické 80, 405–451.
- 2003: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., Dějiny ve věku nejistot. Sborník u příležitosti 70. narozenin D. Třeštíka, Praha, 75–86.
- 2013: Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy – Search for the origin. From Avar bronze items Great Moravian gold. Brno.
- Havlík, L. E. 1994:* Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů. Brno.
- Hensel, W. 1986:* Polen und der Staat der Piasten. In: J. Herrmann Hrsg., Welt der Slawen. Geschichte – Gesellschaft – Kultur, Leipzig – Jena – Berlin, 232–252.

- Hladík, M. 2010:* Zur Frage der heidnischen Kultstätte in Těšický les im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček – J. Maříková-Kubková Hrsg., Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno, 101–121.
- Charvát, P. 1989:* Náčelnictví či raný stát?. Památky archeologické 80, 207–222.
- Janin, V. L. 2007:* Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře. Praha.
- Kavanová, B. – Šmerda, J. 2010:* Zlatý solidus Michala III. z hrobu 480 u baziliky v Mikulčicích. In: Š. Ungerma – R. Přichystalová a kol., Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám, Praha, 151–162.
- Klanica, Z. 1974:* Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie AÚ ČSAV v Brně. Praha.
- 1985: Mikulčice – Klášteřísko. Památky archeologické 76, 474–539.
- 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- Klíma, B. 1985:* Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích. Památky archeologické 76, 428–455.
- Košnar, L. 1994:* Raně středověký depot stříbrných předmětů z Poštorné, okr. Břeclav. In: Varia Archaeologica 6. Praehistorica 21, Praha, 69–103.
- Kouřil, P. 1994:* Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín.
- Kučerovská, T. 1998:* Münzfunde aus Mikulčice. In: Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Brno, 151–170.
- Lutovský, M. – Videman, J. 2011:* Nález denárů Karla Velikého na hradišti Hradec u Hudčic, okr. Příbram. Archeologie ve středních Čechách 15, 523–537.
- Macháček, J. 2012:* „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. Archeologické rozhledy 64, 775–787.
- Macháček, J. – Pleterski, A. 2000:* Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). In: Studia mythologica slavica 3, Ljubljana, 9–22.
- MMFH I:* Magnae Moraviae Fontes Historici I. D. Bartoňková – L. Havlík – Z. Masařík – R. Večerka edd. Praha – Brno 1966.
- MMFH II:* Magnae Moraviae Fontes Historici II. D. Bartoňková – L. Havlík – J. Ludvíkovský – R. Večerka edd. Brno 1967.
- MMFH III:* Magnae Moraviae Fontes Historici III. D. Bartoňková – L. Havlík – J. Ludvíkovský – R. Večerka edd., Ibrahim ibn Ya'kub, in Ibn 'Abdal-Mun'in Al Himjarí's text: Kitábu r-raudi l mi'tári fi chabari l-aktári (I. Hrbek ed.). Brno 1969, 413–414, 420.
- MMFH IV:* Magnae Moraviae Fontes Historici IV. D. Bartoňková – K. Haderka – L. Havlík – J. Ludvíkovský – J. Vašica – R. Večerka edd. Brno 1971.
- Mazuch, M. 2010:* Revidierte Interpretation der „kreisförmigen heidnischen Kultstätte“ im nördischen Suburbium von Mikulčice. In: L. Poláček – J. Maříková-Kubková Hrsg., Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno, 123–133.
- McCormick, M. 2001:* Origin of the European economy: Communications and Commerce AD 300–900. Cambridge. 10. vydání.
- 2002: Verkehrswege, Handel und Sklaven zwischen Europa und dem Nahen Osten um 900. Von der Geschichtsschreibung zur Archäologie?. In: J. Henning Hrsg., Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Mainz, 171–180.
- Měřinský, Z. 2002:* České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.
- Militký, J. – Profantová, N. – Videman, J. 2014:* Pozdně římské mince a denár Karla Velikého (768–814) z areálu hradiště Tismice. Numismatický sborník 27, 35–46.
- Palacký, F. 1928:* Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě. Praha.
- Piř, J. L. 1909:* Čechy v době knížecí III. Praha.
- Pieta, K. – Ruttkay, A. 2007:* Bojná – mocenské a christianizační centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa. In: K. Pieta – A. Ruttkay – M. Ruttkay edd., Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva, Nitra, 21–70.
- Poláček, L. 2007:* Ninth-century Mikulčice: the 'market of the Moravians'? The archaeological evidence of trade in Great Moravia. In: J. Henning ed., Post-Roman Towns, Trade, and Settlement in Europe and Byzantium 1, Berlin – New York, 499–524.
- Pohl, W. 2006:* Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überlegungen zum Forschungsstand. In: S. Airlie – W. Pohl – H. Reimitz Hrsg., Staat im frühen Mittelalter, Wien, 9–38.
- Poulik, J. 1985:* Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha, 9–80.

- Profant, M.* 2012: Pojem národa u Františka Palackého. In: E. Kohák – J. Trnka edd., Hledání české filosofie, Praha, 75–90.
- Profantová, N.* 2008: The Middle Avar Period and the Problem of a “Cultural Change” at the End of the Seventh Century North of the Avar Khaganate. *Anteus* 29–30, 215–232.
- 2009: Byzantine coins from the 9th–10th century from the Czech Republic. In: M. Wofoszyn ed., *Byzantine Coins in Central Europe between 5th and 10th Century*, Kraków, 581–598.
- 2011: Karolínské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8.–10. stol.) – Karolingische Importe und ihre Nachahmung in Böhmen, bzw. in Mähren (Das ausgehende 8.–10. Jahrhundert). In: V. Turčan ed., *Karolínská doba a Slovensko. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia supplementum 4*, Bratislava, 71–104.
- Radoměrský, D.* 1993: Der Silberschatz von Saatz (Der deutsche Anteil der Prägungen). *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica I. Z pomocných věd historických XI – Numismatica*, Praha, 19–34.
- Souchopová, V.* 1986: Hutnictví železa v 8.–11. století na západní Moravě. *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XIII/1*. Praha.
- Štěpková, J.* 1957: Das Wort Kinšár im Reisebericht des Ibrahim ibn Ja’kub. *Archív orientální* 25, 38–56.
- Tejral, J.* 2012: Stará Morava jako místo k zamyšlení. In: J. Doležel – M. Wihoda edd., *Mezi raným a vrcholným středověkem. P. Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátel, kolegů, žáci*, Brno, 29–68.
- Třeštík, D.* 1998: Je český národ xenofobní?. In: *Česká xenofobie*, Praha, 141–146.
- 2000: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík edd., *Přemyslovský stát kolem r. 1000. Na paměť knížete Boleslava II († 7. února 999)*, Praha, 49–79.
- 2001: *Vznik Velké Moravy*. Praha.
- 2005: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha.
- Vavřínek, V.* 1963: Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje. *Rozpravy ČSAV 73/7*. Praha.
- Wieczorek, A. – Hinz, H. M.* Hrsg. 2000: *Europas Mitte um 1000*. Katalog. Stuttgart.
- Wihoda, M.* 2008: Úvod. In: *Dětmar z Merseburku: Kronika*, Praha, 5–30.
- 2010: *Morava v době knížecí, 906–1197*. Praha.
- Zaitz, E.* 1988: Frühmittelalterliche axtförmige Eisenbarren aus Klempol. *Slovenská archeológia* 36, 261–276.

The modernisation of Moravian medieval studies?

Jiří Macháček (2012) bases the interpretative model of Great Moravia as a “non-state unit” and the application of an interpretation model of cyclical chiefdom on several claims, which are discussed below:

a) The so-called Great Moravia, i.e. the Moravian Empire under the rule of the House of Mojmir (from the first decade of the 9th century until 906) was apparently unstable and incapable of surviving a more substantial crisis – The resolving of power crises in 867–870 and 898–899 and the ensuing expansion shows the resistance to crises. Also the crisis of Church organisations after 885 and at the end of the 9th century were overcome in a productive manner; a comparison with several non-disputed “states” (including Czechoslovakia) shows that not even the short, four-generation period of the existence of Great Moravia is an argument in itself for structural instability.

b) The pagan reaction after the fall of Great Moravia is to show evidence of the lack of the ingrained nature of Christianity, indispensable support for an Early medieval state according to Macháček – Paganism in the last third of the 9th century in Moravia is, after a convincing review of the interpretation of the so-called “Mikulčice shrine” (*Hladík 2010; Mazuch 2010*), documented at a single site, in Pohansko near Břeclav; the chamber-like nature of the local shrines however testifies to an intimate, rather family, cult than a socially significant reaction.

c) According to Macháček, not even an under-performing economy, which was, according to Macháček, reliant on slavery on a massive scale, did not allow for a more complex political structure of the so-called Great Moravia – The Raffelstetten customs tariff and three mentions in legends should

be seen as evidence of mass trade with slaves, and in terms of archaeology, also several slave shackle finds: The first-mentioned should apparently be excluded (it does not mention Moravians) and even the legends don't really allow for a conclusion to be made on a significant slave trade. They speak of a one-off event of the sale of priests and then an event of the releasing of captives by St. Constantine. Although this involves a large amount (nine hundred captives), this testimonial value on its own is weak even if the possibility of legend exaggeration is ignored and furthermore the fact exists that Great Moravian legal sources clearly distinguished between slavery and captivity – it could not have involved a one-off bestowment (gifts by two rivalling princes are anticipated): Written sources therefore do testify to slavery in Moravia and to the presence of Jewish traders who conducted long-distance trade and were also involved in the trading of slaves. This is a trait that then-Moravia shared with the rest of the known world. There is however no proof of trade with slaves being a cardinal economic sector.

d) the absence of “money-based circulation” apparently limited the progress of the Moravian power structure – As an argument against this proposition are examples (substantiated both in writing and in archaeology) of the functional combination of coinless tender (kerchiefs, marten pelt) and precious metal ingots documented in Bohemia and Novgorod in relation to an advanced market; furthermore, attention should be paid to the explicit written records documenting the use of coins (*stljaz, litra*) in Moravia in the 9th century.

Discussions regarding the question whether Great Moravia was a (early medieval) state or not are considered meaningless. Not only Moravia, but also the majority of medieval centres of power are considered a *state* in the Neo-Latin sense of the word, impressed in the Modern era. The use of the word is justified only on a situational basis, in the context of interpretation. It is shown that the structures of the Moravian powers, and economical and social relations were, at least in the last four decades of the 9th century, too complex and too strongly constituted institutionally for the cyclical chiefdom model to have been successfully used during interpretations.

English by *Zuzana Maritzová*

NAĎA PROFANTOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
profantova@arup.cas.cz

MARTIN PROFANT, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Jiřská 1, CZ-110 00 Praha 1; Martin.Profant@seznam.cz